

Алис Милер

В НАЧАЛОТО БЕ ВЪЗПИТАНИЕТО

София, 2011

Преводът е направен по изданието:
Alice Miller
AM ANFANG WAR ERZIEHUNG
SUHRKAMP

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1980

© Жана Ценова, превод, 2011
© Издателство „Изток-Запад“, 2011

ISBN 978-954-321-903-2

АЛИС МИЛЕР

Как невинни деца могат да станат
завършени чудовища.

В НАЧАЛОТО бе ВЪЗПИТАНИЕТО

Превод от немски
Жана Ценова

*Издателството изказва благодарност на
Камелия Ханчева, психотерапевт,
за помощта при издаването на книгата.*

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР / 7

ВЪЗПИТАНИЕТО КАТО ПРЕСЛЕДВАНЕ НА ЖИВОТО / 13

„Черната педагогика“	14
Въведение.....	14
Люпилните на омразата (Съчинения за възпитанието от две столетия).....	19
Свещените ценности на възпитанието	73
Има ли „бяла педагогика“?	100
Мекото насилие.....	100

ПОСЛЕДНИЯТ АКТ НА НЯМАТА ДРАМА – СВЕТАТ Е УЖАСЕН / 111

Въведение	112
Войната за унищожение на собственото Аз	114
Неизползваният шанс на пубертета	114
Търсенето на Аза и саморазрушението в наркотика (Животът на Кристиане Ф.)	116
Детството на Адолф Хитлер.	
От скрития до манифестирания ужас	147
Въведение.....	147
Бащата – неговата съдба и отношението му към сина	152
Обобщение	196
Юрген Барч. Един живот, гледан от края към началото....	199
Въведение.....	199
„От ясно небе“?.....	203
Какво разказва едно убийство за детството на убицеца?.....	207

Заключителни бележки.....	238
СТРАХ, ГНЯВ И СКРЪБ – НО НЕ И ЧУВСТВА НА ВИНА – ПО ПЪТЯ КЪМ ОСВОБОЖДЕНИЕТО / 243	
От непреднамерената жестокост също боли.....	244
Силвия Плат и забраната да страдаш.....	249
Неизживеният гняв.....	255
Разрешението да знаеш.....	263
Послеслов.....	268
Послеслов (2006).....	272
Списък на литературата.....	273
Приложение 1.....	275
Портрет на Алис Милер.....	275
Приложение 2.....	277
Приложение 3.....	279
Корените на насилието.....	279

ПРЕДГОВОР

Упрекват психотерапията, че във всеки случай тя може да помогне само на едно привилегировано малцинство, и то само донякъде. Този упрек е напълно оправдан, доколкото плодовете на проведените терапии действително остават притежание на малцина привилегировани. Това обаче не бива да е така.

Реакциите по отношение на моята книга „Драмата на даровитото дете“ ме научиха, че възраженията по онова, което имах да кажа, сред непрофесионалистите в никакъв случай не са по-големи – сред по-младото поколение са дори може би по-малки, – отколкото сред специалистите, и че затова е разумно и необходимо да не трупам в библиотеките добитото от терапиите на малък брой хора знание, а да го направя обществено достояние. Това разбиране ме доведе до решението да посветя следващите години от живота си на писането.

Бих искала да опиша главно процеси, които се разиграват навсякъде в живота, но чието по-дълбоко разбиране почива на психотерапевтичен опит. Само че това не означава да „приложим към обществото“ една готова теория, защото смятам, че наистина ще разбере даден човек, когато мога да чуя и почувствам онова, което ми казва той, без да се подсигуриявам, респ. да се окопавам с теории срещу него. Дълбинно-психологическата работа с другите и със самите нас обаче ни дава познания за човешката душа, които ни съпровождат навсякъде в живота и изострят нашата чувствителност и извън кабинета.

Междувременно съзнанието на обществеността е все още много далече от разбирането, че онова, което се причинява на детето през първите години от живота му, неминуемо се връща върху цялото общество, че психозите, наркоманията, престъпността са кодиран израз на най-ранния опит. Това познание най-често се оспорва или се приема само с интелекта, докато практиката (политическата, юриди-

ческата или психиатричната) все още остава водена в много висока степен от средновековни представи, богати на проекции на злото, тъй като интелектът не стига до емоционалните сфери. Може ли да се добие емоционално знание с помощта на книга? Не знам, но надеждата, че у един или друг читател четенето може да задейства един вътрешен процес, ми се струва достатъчно оправдана, за да се опитам да го направя.

Настоящата книга се породи от моята потребност да отговоря по-задълбочено на многобройните писма на читатели във връзка с „Драмата на даровитото дете“, които означаваха за мене много и на които вече не можех да отговоря поотделно. Това се дължеше, макар и не само, на липсата на време. Скоро забелязах, че трябва да бъда поизчерпателна в изложението на своите мисли и опит от последните години пред читателя, понеже не мога да се опирам на съществуващата литература. От въпросите на засегнатите за мен изкристализираха два комплекса проблеми: от една страна, моето определение на понятието реалност на ранното детство, което се отклонява от модела за нагоните, застъпван от психоанализата, и от друга страна, необходимостта да се разработи по-ясно разликата между чувствата на вина и скръбта. С това е свързан парещият и често повтарян въпрос на родителите, които полагат сериозни усилия: какво още можем да направим за децата си, щом веднъж сме осъзнали колко силно зависим от натрапливостта за повторение?

Тъй като не вярвам, че има полза от даването на рецепти и съвети, поне когато става дума за несъзнателно поведение, виждам своята задача *не в това да апелирам към родителите да се отнасят към децата си по-различно, отколкото им е възможно, а в това – да покажа връзките, да дам нагледна и емоционално свързана информация на детето във възрастния*. Докато онова, което му се е случило, не бива да бъде забелязвано, една част от неговия емоционален живот остава замръзнала и затова неговата чувствителност за униженията в детството е притъпена.

Всички апели за любов, солидарност и милосърдие обаче ще остават без успех, *когато я няма тази важна предпоставка – да чувстваш и да разбираш ближния*.

Този факт е особено отегчаващ при професионалните психолози, понеже без емпатия те не могат да прилагат успешно своето специализирано знание, независимо колко време посвещават на пациенти-

те си. Това важи и за безпомощността на родителите, на които нито високата образователна степен, нито разполагаемото време им помагат да разберат детето си, доколкото те трябва да се дистанцират емоционално от страданието, преживяно през собственото им детство. Обратно, при определени обстоятелства една работеща майка може да схване ситуацията на детето си за няколко секунди, когато е вътрешно отворена и свободна за това.

Ето защо виждам своята задача в това – да събудя чувствителността на обществеността за страданието през ранното детство. Ще се опитам да направя това на две различни равнища, при което и на двете равнища бих искала да заговоря някогашното дете във възрастния читател. В първата част представям „черната педагогика“, т.е. методите на възпитание, с които са израсли нашите родители, баби и дядовци. У някои читатели първата глава може да породи чувства на гняв и ярост, които могат да се окажат много лечебни. Във втората част описвам детството на една наркоманка, детството на един политически лидер и детството на един убиец на деца, които като деца сами са били жертви на тежки унижения и малтретираня. Особено в два случая се опирам на техните собствени описания на детството им и на по-късната им съдба и бих искала да помогна на читателя да приеме тези разтърсващи свидетелства. И трите съдби свидетелстват колко опустошителна е ролята на възпитанието, как то унищожава живото, колко опасно е то за обществото. В психоанализата, особено в модела на нагоните, също могат да се докажат следи от педагогическото поведение. Изследването на тази тема първоначално бе планирано като отделна глава от настоящата книга, но с оглед на неговия обем трябваше да стане предмет на отделна публикация, която ще излезе след тази. Там се показва по-ясно, отколкото в досегашните ми публикации, и разграничаването на моите идеи от отделните психоаналитически теории и модели.

Настоящата книга възникна от вътрешния ми диалог с читателите на „Драмата“ и може да бъде разглеждана като негово продължение. Тя може да бъде четена и без да се познава „Драмата“; но ако тук описаните обстоятелства доведат до чувства на вина вместо до скръб, би било препоръчително да се прочете предишната работа. Би било важно и полезно също така при четенето винаги да се помни, че под родители и деца се имат предвид не определени лица, а оп-

ределени *състояния, ситуации* или *правни положения*, които засягат всички нас, защото всички родители някога са били деца и повечето днешни деца един ден ще станат родители.

Когато през 1613 г. Галилео Галилей представя математически доказателства, подкрепящи тезата на Коперник, че земята се върти около слънцето, а не обратното, църквата определя това като „невярно и абсурдно“. Принуждават Галилей да се отрече от тезата си и по-късно той ослепява. Чак след 300 години църквата най-сетне решава да се откаже от заблудата си и да зачеркне от списъка и да освободи съчиненията на Галилей.

Днес се намираме в ситуация подобна на тази на църквата от времето на Галилей, но сме заложили на карта много повече. Решението ни в полза на истината – или на заблудата – ще има много по-тежки последици за оцеляването на човечеството, отколкото през XVII в. От няколко години вече е доказано – за което все още ни е забранено да говорим, – че опустошителните последици от травмирането на децата неизбежно се връщат върху обществото. Това знание засяга всеки отделен човек и трябва – когато бъде разпространено в достатъчна степен – да доведе до основна промяна на нашето общество, преди всичко до освобождение от сляпата ескалация на насилието. В по-долу изложените точки ще се опитам да посоча какво имам предвид:

1. Всяко дете идва на света, за да расте, да се развива, да живее, да обича и да артикулира своите потребности и чувства в своя защита.
2. За да може да се развива, детето се нуждае от внимание и закрила от страна на възрастните, които го приемат на сериозно, обичат го и честно му помагат да се ориентира.
3. Ако тези жизнено важни потребности на детето бъдат фрустрирани, ако вместо това детето бива експлоатирано, бито, наказвано, малтретирано, манипулирано, пренебрегвано, лъгано, без то да получи подкрепа от доверено лице, интегритетът му се уврежда трайно.
4. Нормална реакция на нараняването биха били гневът и болката. Тъй като обаче гневът в една нараняваща среда остава забранен за детето и тъй като преживяването на болките в самота би било непоносимо, то трябва да потисне тези чув-

- ства, да изтласка спомена за травмата и да идеализира своите нападатели. По-късно то не знае какво му е било сторено.
5. Отцепените от същинската си причина чувства на гняв, безсилие, отчаяние, копнеж, страх и болка все пак успяват да се изразят в унищожителни актове срещу другите (престъпност, геноцид) или срещу себе си (наркомания, алкохолизъм, проституция, психични болести, самоубийство).
 6. Жертва на актовете на отмъщение са много често собствените деца, които имат функция на козел отпущения и преследването на които в нашето общество все още е напълно легитимирано и дори се оценява високо, стига да се нарича възпитание. Трагичното е, че биеш собственото си дете, за да не усещаш какво са ти сторили твоите родители.
 7. За да не стане малтретираното дете престъпник или душевно болен, е необходимо поне един път в живота си да срещне човек, който еднозначно знае, че не битото, безпомощното дете, а неговата среда е сбъркана. В това отношение знанието или незнанието на обществото може да помогне за спасението на живота или да допринесе за неговото унищожение. Тук е голямата възможност на роднини, адвокати, съдии, лекари и грижещи се – еднозначно да се намесят на страната на детето и да му повярват.
 8. Досега обществото защитава възрастните и обвинява децата. В своята слепота то се опираше на теории, които, напълно в съответствие с моделите на възпитание на нашите прадеди, виждаха в детето едно хитро, владяно от лоши нагони същество, което си измисля лъжливи истории и напада невинните родители или ги желае сексуално. В действителност всяко дете е склонно да обвинява себе си за жестокостите, вършени от родителите, и да сменя отговорността от родителите, които то винаги обича.
 9. Едва от няколко години благодарение на приложението на нови терапевтични методи може да се докаже, че изтласканите травматични преживявания от детството са натрупани в тялото и че останали несъзнавани, те въздействат върху по-късния живот на порасналия човек. По-нататък, изследвания на още неродени деца разкриха факта, който и досега още не е осъзнат от повечето възрастни, а именно, че *дете-*

то чувства и се научава както на нежност, така и на жестокост още в утробата.

10. Благодарение на това познание всяко абсурдно поведение разкрива своята скрита досега логика, щом натрупаният в детството травматичен опит вече не трябва да остава на тъмно.
11. Събуждането на нашата чувствителност за всеобщо отричаните досега жестокости в детството и техните последици от само себе си ще доведе до това – да се сложи край на предаването на насилието от поколение на поколение.
12. Хората, чийто интегритет не е бил наранен през детството, на които е било позволено да изпитат закрила, респект и честност от родителите им, ще бъдат и през юношеството си, а и по-нататък интелигентни, чувствителни, способни на съчувствие и способни на много усещания. Те ще изпитват радост от живота и няма да изпитват потребност да вредят на някого или на себе си, камо ли да унищожават. Ще използват силата си, за да се защитават, но не за да нападат другите. Винаги ще внимават за по-слабите, тоест и за своите деца, и ще ги закрилят, тъй като сами някога са изпитали това и тъй като *това* знание (а не жестокостта) е било натрупано в тях от самото начало. Тези хора никога няма да могат да разберат поради каква причина техните предци някога е трябвало да създадат огромна военна индустрия, за да се чувстват добре и защитени на този свят. Тъй като отблъскването на най-ранните заплахи няма да е тяхна несъзнателна житейска задача, те ще могат да се справят по-рационално и по-креативно с реалните заплахи.

**ВЪЗПИТАНИЕТО КАТО
ПРЕСЛЕДВАНЕ НА ЖИВОТО**

„ЧЕРНАТА ПЕДАГОГИКА“

Наказанието следваше с големи стъпки. В продължение на десет дни, твърде дълго за всяка съвест, баща ми благославяше отворените, четиригодишни длани на детето си с остра пръчка. По седем удара на всяка ръка всеки ден: това прави сто и четиридесет удара и малко повече: то сложи край на невинността на детето. Какво се е случило в рая с Адам, Ева, Лилит, змията и ябълката, справедливия библейски потоп преди времето, рева на Всевишния и неговия доказващ пръст – нищо не знам за това. Баща ми беше този, който ме изгони оттам.

Кр. Меркел (1980), с. 59.

Който попита за детството ни, ще научи нещо за душата ни. Когато въпросът не е реторичен и питащият има търпение да слуша, той ще узнае, че обичаме с ужас и мразим в необяснима любов, което ни причинява най-големи болки и мъки.

Ерика Буркарт (1979), с. 352.

ВЪВЕДЕНИЕ

Всеки, който някога е бил майка или баща и не отрича очевидно, знае от собствен опит колко трудно може да бъде за един човек да толерира определени страни на своето дете. Да разберем това е особено болезнено, когато обичаме детето, действително бихме искали да го уважаваме в неговото своеобразие и все пак не можем да направим това. Щедрост и толерантност не се постигат с помощта на интелектуално знание. В случай че не сме имали възможността да изживеем съзнателно и да преработим показваното ни през нашето детство презрение, ние го предаваме по-нататък. Чисто интелектуалното знание за законите на детското развитие не ни предпазва от

яд или ярост, когато поведението на детето не отговаря на нашите представи или потребности, да не говорим, когато то застрашава нашите защитни механизми.

Съвсем различно е при децата: на пътя им не стои предистория и *тяхната толерантност* към родителите им *не знае граници*. Всяка съзнателна или несъзнателна жестокост, вършена от родителите, е сигурно защитена от разкриване в любовта на детето. В най-новите истории за детството лесно може да се прочете за всякакви неща, които безнаказано могат да бъдат искани от детето (срв. напр. Ph. Ariès, 1960; L. de Mause, 1974; M. Schatzman, 1978; I. Weber-Kellermann, 1979; R. E. Helfer и С. Н. Kempe [изд.], с. 1978).

Някогашните физическо осакатяване, експлоатация и преследване на детето, изглежда, през Новото време все повече се заменят от душевна жестокост, която освен това може да бъде мистифицирана с доброжелателната дума „възпитание“. Тъй като възпитанието при някои народи започва още в кърмаческа възраст, във фазата на симбиотична връзка между майка и дете, това ранно кондициониране гарантира, че истинското състояние на нещата едва ли би могло да бъде открито от детето. Заради зависимостта на детето от любовта на неговите родители за него и по-късно е невъзможно да осъзнае травматизиранията, които често през целия му живот остават скрити зад идеализиранията на родителите от първите години.

Бащата на описания от Фройд параноиден пациент Шребер пише към средата на XIX в. няколко книги за възпитанието, които са толкова популярни в Германия, че са издадени отчасти четиридесет пъти и са преведени на няколко езика. В тях винаги се подчертава, че с възпитанието на детето трябва да започнем колкото може по-рано, още през петия месец, ако искаме да се „освободим от бурена“. Срещала съм подобни възгледи в писма и дневници на родители. Те осветляват много ясно за външния наблюдател причините за тежките заболявания на техните деца, които по-късно стават мои пациенти. Но последните първоначално не могат да разберат много от тези дневници и се нуждаят от продължителни и дълбоки анализи, за да могат да видят описаната в тях реалност. Необходимо им е първо да се освободят от преплетеността им с техните родители, за да станат отграничени личности.

Убеждението, че всяко право е на страната на родителите и всяка – съзнателна или несъзнателна – жестокост е израз на тяхната любов, е много дълбоко вкоренено в човека, защото се базира на интернализацията на първите години от живота му, тоест на времето преди отделянето от обекта.

Две места от съветите на доктор Шребер към възпитателите от 1858 г. могат да илюстрират как обикновено се разиграва този процес:

Проявяващите се с *рев* и *плач* настроения на малките следва да се разглеждат като първите опити, с които трябва да се докажат като годни духовно-възпитателските принципи... Ако сме се убедили, че не е налице никаква истинска потребност, никакво неприятно или болезнено състояние, никаква болест, можем да сме сигурни, че *ревът* е именно само израз на *настроение*, на *каприз*, първа проява на *своенравието*. Сега вече не бива както в началото да изчакаме, а трябва да противодействаме по един малко по-положителен начин: с *бързо отклоняване на вниманието, сериозни думи, застрашителни жестове, похлопване по леглото...*, или ако всичко това не помага – с естествено съответстващи, меки, но упорито повтарящи се през кратки паузи, *телесно осезаеми предупреждения*, докато детето се успокои или заспи...

Такава процедура е *необходима само един път, най-много два пъти*, и – човек е *господар на детето завинаги*. Отсега нататък е *достатъчен един поглед, една дума, един-единствен застрашителен жест, за да реагира* детето. Нека вземем предвид, че по този начин правим на самото дете най-голямото *благодеяние*, като му спестяваме много вредни за благополучието му часове на безпокойство и го освобождаваме от всички онези вътрешни душевадници, които освен това съвсем лесно порастват и се превръщат в сериозни и все по-трудни за овладяване врагове в живота (срв. Schatzman, 1978, с. 32 и сл.).

Доктор Шребер не знае, че всъщност се бори със своите собствени импулси в децата, и за него няма никакво съмнение, че само упражнява своята власт в интерес на детето:

Ако тук родителите останат верни на себе си, скоро ще бъдат *възнаградени с появата на онова хубаво отношение*, при което детето

се управлява *почти само с един поглед на родителя* (срв. пак там, с. 36).¹

Възпитаваните по такъв начин деца често и на по-голяма възраст не забелязват, когато биват малтретираны от някой човек, стига той да им говори „приятелски“.

Често ме питат защо в „Драмата на даровитото дете“ най-често говоря за майките и много малко за бащите. Най-важното референтно лице за детето през първата година от живота му наричат „майка“. Това не трябва да е непременно биологическата майка, дори не е задължително да е жена.

В „Драмата“ за мене беше важно да посоча, че забраняващите, презрителните погледи, които кърмачето възприема, могат да допринесат за възникването на тежки нарушения, между които перверзии и натрапливи неврози, на зряла възраст. В семейство Шребер не майката, а бащата е „управлявал с погледи“ двамата братя, когато са били кърмачета. По-късно и двамата братя страдат от душевни заболявания с налудност за преследване.

Досега никъде не съм разглеждала социологическите теории за ролята на бащите, респ. на майките.

През последните десетилетия се увеличава броят на бащите, които могат да приемат положителните майчински функции и да проявяват към детето нежност, топлина и вчувстване в неговите потребности. За разлика от времената на патриархалното семейство сега се намираме във фаза на здравословно експериментиране с половата роля и на този етап аз се опитвам да говоря за „социалната роля“ на бащата или на майката, без да изпадам във властта на остарелите нормативни категории. Мога само да кажа, че всяко малко дете се нуждае от емпатичен, а не от управляващ човек (независимо дали е баща или майка) като съпровод.

През първите две години с детето могат да се правят безкрайно много неща: могат да го изкривяват, да се разпореждат с него, да му създават добри навици, да го наказват с бой и порицават, без на възпитателя да му се случва нещо, без детето да си отмъщава. Детето ще преодолее причинената му несправедливост без тежки последици само тогава, когато му е *позволено* да се защитава, т.е. да *артикули-*

¹ Срв. тук с. V и сл.: Standort 1990. – Б.а.

ра своята болка и гняв. Но ако му е забранено да *реагира по свой начин*, защото родителите не могат да понесат неговите *реакции* (рева, тъгата, гнева) и му ги *забраняват* с помощта на погледи или други възпитателни мерки, тогава детето ще се научи да е няма. Наистина *неговата немота* гарантира ефикасността на принципите на възпитанието, но в същото време крие *огнища на опасности за по-късното развитие*. Ако *не е* било позволено да се *проявят* адекватни реакции на преживените наранявания, унижения и насилия в най-широкия смисъл, тогава тези преживявания не могат да се интегрират в личността и потребността те да бъдат артикулирани остава неутолена, без надежда за реализация. *Безнадежността* на това – несъзнателните травми да могат да бъдат някога артикулирани със съответните им чувства – довежда повечето хора до тежка душевна беда. Не от реални събития, а от необходимостта за изтласкване произлиза, както е известно, неврозата. Ще се опитам да докажа, че тази трагичност е причина не само за възникването на неврозата.

Потискането на нагоновите потребности е само част от масивното потискане на индивида, което упражнява обществото. Тъй като обаче то не започва чак на зряла възраст, а още през първите дни чрез посредничеството на често пъти добронамерените родители, индивидът не може да открие следите на това потискане в себе си без по-късна помощ. Положението е същото, както при човек, на когото са отпечатали белег на гърба – той никога не ще може да го види без огледало. Такова огледало предлага между другото аналитичната ситуация.

Психоанализата остава привилегия за малцина и нейните терапевтични резултати често се оспорват. Но ако няколкократно сме преживели с различни хора какви сили се освобождават, когато успеем да разградим последиците от възпитанието; когато виждаме как иначе тези сили трябва да се прилагат от човека деструктивно, за да унищожи виталното в себе си и у другите, тъй като то е било разглеждано от малко като зло и застрашително, тогава бихме искали да споделим с обществото част от опита ни, добит в аналитичната ситуация. Дали ще успеем, остава открит въпрос. Обществото обаче има право, доколкото това изобщо е възможно, да узнае какво всъщност се случва в кабинетите на психоаналитиците. Защото онова, което излиза наяве, не е само частна работа, касаеща неколцина болни или побъркани, а дело на всички нас.

ЛЮПИЛНИТЕ НА ОМРАЗАТА (СЪЧИНЕНИЯ ЗА ВЪЗПИТАНИЕТО ОТ ДВЕ СТОЛЕТИЯ)

Доста отдавна си задавам въпроса как бих могла в нагледна, а не в чисто интелектуална форма да покажа какво се причинява на децата в много случаи в началото на живота им и какви последици има това за обществото; как мога да разкажа, се питам често, какво откриват хора в дългогодишната си усилена работа по реконструиране на началата на живота им. Към трудността на изложението се прибавя и старият конфликт: на едната страна стои задължението ми да мълча, на другата стои убеждението ми, че тук е налице закономерност, която не бива да остава достъпна само за малцина посветени. От друга страна, познавам защитата на неанализирания читател, чувствата на вина, които възникват, когато се заговори за жестокост, а пътят към скръбта трябва да остане още затворен. Какво тогава да правим с това тъжно знание?

Толкова сме свикнали да приемаме всичко, което чуваме, като предписания и морални проповеди, че понякога можем да изживяваме и чисти информации като упреци и затова и съвсем не можем да ги възприемем. С право се отбраняваме от нови изисквания, след като твърде рано и нерядко с насилие към нас са били отправяни прекомерни морални претенции. Любов към ближния, себеотрицание, жертвоготовност – колко хубаво звучат тези думи, а колко жестокост може да се крие в тях само защото се налагат на човешкото дете *силом*, и то още в период, когато е невъзможно да са налице предпоставките за любов към ближния. Принудата нерядко задушават тези предпоставки в зародиш и онова, което остава, е напрегане цял живот. То е като корава почва, на която не може да расте нищо, и единствената надежда, че все пак можеш да наложиш силом изискваната любов, лежи във възпитанието на собствените ти деца, при което пак можеш да я изискваш безмилостно.

Поради тази причина бих искала да се въздържа от каквото и да било морализиране. *Не* бих искала да кажа изрично, че трябва да вършим, респ. да не вършим това или онова, напр. че не *трябва* да мразим, защото смятам подобни изречения за безполезна. По-скоро виждам задачата си в това – да *покажа корените на омразата*, които, изглежда, могат да съзрат само малцина, и да се опитам да дам обяснение защо те са толкова малко.

Докато се занимавах с тези въпроси, в ръцете ми попадна книгата на Катарина Ручки „Черната педагогика“ (1977). Това е сборник от съчинения за възпитанието, в които всички техники за ранно кондициониране на детето и за приучаването му да не забелязва това, което всъщност му се случва, се описват толкова ясно, че потвърждават с реалността си реконструкциите, до които стигнах в течение на дългата си психоаналитическа работа. Така ми хрумна идеята да обобщя от тази отлична, но много обемиста книга няколко пасажа по такъв начин, че с тяхна помощ читателят да може сам да си отговори и на съвсем лични въпроси, които бих искала да подхвърля. Това са преди всичко въпросите: как са били възпитани нашите родители? Какво е трябвало и бивало да направят те с нас? Как бихме могли да забележим това като малки деца? Как бихме могли да постъпваме другояче с децата си? Може ли да се разкъса някога този дяволски кръг? И най-сетне: по-малка ли е вината, ако си затворим очите?

Не може да се изключи, че с тези текстове бих искала да постигна нещо, което е или напълно невъзможно, или съвършено излишно. Защото докато човек не бива да види нещо, той ще трябва да го пропуска, да го интерпретира погрешно, да го отхвърля по някакъв начин. Но ако то още по-рано вече му е станало достъпно, тогава няма и да необходимо да узнае за него едва чрез мен. Това убеждение е правилно и въпреки това не бих искала да се откажа от намерението си, защото ми се струва, че опитът ми си заслужава дори ако за момента само малцина читатели биха имали полза от тези цитати.

В подбраните текстове според мене се разбулват техники, с които са били дресирани в незабелязване не само „определени деца“, а повече или по-малко сме били дресирани *всички ние* (но преди всичко нашите родители и прадеди). Тук използвам думата „разбулвам“, макар че тези съчинения не са били тайни, а са били публично разпространени и са били издавани много пъти. Но един човек от днешното поколение може да извади от тях нещо, което го засяга лично и което все още остава скрито за родителите му. Четенето може да му даде чувството, че е проникнал до някаква тайна, до нещо ново, но и отдавна познато, което досега е забулвало и същевременно определяло целия му живот. Така стана лично с мене, когато четях „Черната педагогика“. Нейните следи в психоаналитическите теории, в политиката и в неизброимите натрапливости на ежедневието внезапно изпъкнаха по-ясно пред очите ми.

Най-много грижи на възпитателите открай време създава „виروглавието“, своенравието, инатът и избухливостта на детските чувства. Отново и отново се посочва, че с възпитанието в послушание не може да се започне достатъчно рано. Нека вземем за пример следните извадки от Й. Зулцер:

Що се отнася до *своенравието*, то същото се проявява като естествено средство още през най-ранното детство, щом децата могат чрез жестове да дадат израз, че искат нещо. Те виждат нещо, което биха искали да имат; не могат да го получат, разсърдват се, плачат и удрят около себе си. Или им дават нещо, което не им харесва; запокитват го надалече и започват да реват. Това са *опасни немирства*, които пречат на цялото възпитание и не позволяват да се постигне нищо добро у децата. Където своенравието и лошотията не бъдат прогонени, там е невъзможно да се даде на детето добро възпитание. Значи щом у детето се проявят тези недостатъци, е *крайно време да започнем да се борим срещу злото*, за да не стане то по-упорито с навика и децата съвсем да се развалят.

И така, съветвам всички онези, които имат деца за възпитаване, *да превърнат прогонването на своенравието и лошотията в своя главна работа у дома* и да работят по това дотогава, докато *постигнат целта си*. Както отбелязах по-горе, с малолетните деца не можем да се справим с разумни основания; значи своенравието *трябва да се прогони по механичен начин* и за целта няма друго средство освен това – на децата да се покаже, че работата е сериозна. Поддадем ли се веднъж на тяхното своенравие, то втория път ще стане още по-силно и ще е по-трудно да го прогоним. Научат ли се веднъж децата да налагат волята си със сръдни и рев, няма да пропуснат да използват същото средство отново. Най-накрая ще станат господари на родителите и на прислужничките си и ще развият зъл, своенравен и непоносим характер, с който после ще измъчват и изтезават родителите си като заслужена награда за доброто възпитание, докато са живи. Но ако родителите имат късмета да *прогонят от тях още от самото начало* със смъряне и с *пръчката своенравието*, ще получат *послушни, отстъпчиви и добри деца*, на които после ще могат да дадат добро възпитание. Където веднъж сме положили добра основа за възпитанието, там не бива да се отпусваме да работим, докато не видим, че своен-

равието е изчезнало, защото то не бива изобщо да съществува. Нека никой не си въобразява, че може да направи нещо добро във възпитанието, преди да са премахнати тези два недостатъка. Той напразно ще работи. Тук е необходимо първо да се постави фундаментът.

Това са следователно двете най-важни неща, на които *трябва да обърнем внимание през първата година от възпитанието*. Ако децата са на повече от една година, когато значи започнат да разбират и да говорят по малко, трябва да се замислим и за други неща, но не другояче освен при условие, че *своенравието е главната тема на всяка наша работа, докато напълно го отстраним*. Главната ни цел е винаги да направим децата порядъчни, добродетелни хора и родителите трябва да мислят за тази главна цел всеки път, когато погледнат децата си, за да *не пропуснат никой повод да работят върху тях*. Те трябва също така винаги пазят свеж в паметта си плана, или картината, на удалия се, добродетелен характер, който представих по-горе, за да знаят какво имат да свършат. Първото и най-общото, на което трябва да обърнат внимание, е да вкоренят в децата любов към реда: това е първото нещо, което изискваме, за да постигнем добродетелта. Това обаче *през първите три години*, както и всички останали неща, които искаме да постигнем с децата, не може да стане другояче, освен по чисто механичен начин. Всичко, което правим с децата, трябва да правим по правилата на добрия ред. Яденето и пиенето, обличането, спането и изобщо цялото малко домакинство на децата трябва да се вършат както им е редът и не бива да се променят ни най-малко според техния каприз или хрумване, за да се научат те през ранното си детство точно да спазват правилата на реда. Редът, който спазваме с тях, безспорно влияе върху характера им и ако децата от съвсем малки бъдат приучени на добър ред, *после те ще смятат, че същият е съвсем естествен; защото няма да знаят, че им е бил втълпен с изкуство*. Речем ли от любезност към детето да променяме реда на неговото малко домакинство всеки път, щом му хрумне, то ще почне да мисли, че редът не е много важен и че той винаги трябва да отстъпва пред каприза ни; това би било предубеждение, което ще разпространява вредата си на шир и надлъж в моралния живот, както лесно може да се разбере от онова, което казах по-горе за реда. Ако вече можем да говорим с децата, трябва при всички поводи да им представяме реда като

нещо свято и нерушимо. Ако те искат да имат нещо, което противоречи на реда, нека им кажем: мило мое дете, това е невъзможно да стане, то противоречи на реда, който никога не бива да нарушавате, и тем подобни [...].

Второто главно нещо във възпитанието, с което трябва да се заемем усърдно още в началото на втората и третата година, е пълното послушание към родители и началници и доволството на детето от всичко, което вършат те. Тези качества са абсолютно необходими не само за успеха на възпитанието, а имат и много силно влияние върху възпитанието изобщо. За възпитанието те са необходими, защото дават на характера изобщо порядъчност и подчиненост на законите. Едно дете, което е свикнало да слуша родителите си, охотно ще се подчинява и на законите и правилата на разума, когато стане свободно и само си стане господар, *защото вече е свикнало да не действа по своя воля. Това послушание е толкова важно, че всъщност цялото възпитание не е нищо друго освен научаване на послушание.* Общопризнат принцип е, че високите лица, които са определени да управляват цели държави, трябва да се научат на изкуството да управляват чрез послушание. *Qui nescit obedire, nescit imperare*¹, но причината за това не е друга освен тази, че послушанието прави човека усърден в спазването на законите, което е първото качество на управляващия. И така, след като чрез първата си работа върху децата прогоним своенравие от нежните им души, главната работа трябва да се насочи към послушанието. Да вкореним това послушание в децата обаче не е много лесно. Съвсем естествено е, че душата иска да има своя воля, и ако през първите две години не сме свършили работата правилно, после целта трудно се постига. *Тези първи години имат пред останалите и това предимство, че тогава могат да се прилагат насилие и принуда. Децата забравят с годините всичко, което им се е случило през ранното детство.* Ако тогава успеем да им отнемем волята, после те никога вече няма и да си спомнят, че са имали воля, и затова строгостта, която ще трябва да прилагаме, няма и да има никакви лоши последици.

Следователно е необходимо още щом децата започнат да забелязват нещо, да им се покаже както с думи, така и с действия, че трябва да се подчиняват на волята на родителите. *Послушанието*

¹ Който не знае да се подчинява, не знае да управлява (лат.). – Б.пр.

се състои в това, че децата 1. охотно вършат онова, което им се заповяда, 2. охотно се отказват от онова, което им се забранява, и 3. са доволни от нарежданията, които им се дават. (От: J. Sulzer, Versuch von der Erziehung und Unterweisung der Kinder, ²1748, цит. по Katharina Rutschky [изд.], Schwarze Pädagogik [но-нататък = КР], с. 173 и сл.)

Удивително е колко много психологическо знание е притежавал този възпитател още преди 200 години. Наистина е вярно, че децата забравят с годините всичко, което им се е случило през ранното детство. „После те никога вече няма и да си спомнят, че са имали воля“ – несъмнено. Но продължението на това изречение за съжаление не е вярно, а именно че строгостта, която ще трябва да прилагаме... затова и няма да има никакви лоши последици.

Тъкмо напротив: юристи, политици, психиатри, лекари и пазачи на затвори се занимават професионално цял живот с *лошите последици*, най-често без да знаят това. Необходими са години психоаналитическа работа, за да се напишат техните начала, но когато успеем да го направим, фактически постигаме освобождението от симптомите.

Неспециалисти непрекъснато ни упрекуват, че имало хора, които били преживели доказано трудно детство, без да се невротизират, докато други, които били израсли в така наречените „добри условия“, се разболявали психично. Те предполагат, че е налице вродена предразположеност, и оспорват влиянието на родителския дом.

Цитираното по-горе място ни помага да разберем как може (и трябва?) да се стигне до това заблуждение сред всички слоеве от населението. Та невротите и психозите не са преки следствия от реални фрустрации, а са израз на изтласкването на травми. Ако преди всичко става дума за това *да възпитаваме децата така, че да не забелязват* какво им се причинява, какво загубват при него, какви биха били иначе и какви изобщо са те, и ако това възпитание започва достатъчно рано, по-късно възрастният ще изживява волята на другия, независимо от интелигентността си, като своя собствена. Как може той да знае, че собствената му воля е била пречупена, когато никога не му е било позволено да я изпита? И все пак той ще се разболе от това. Но ако едно дете преживява глад, бягство, въздушни бомбардировки по такъв начин, че се е усещало като приемано на сериозно от своите родители, като обособена личност, с уважение, тогава то няма да се

разболее заради тези реални травми. То дори има шанса да запази спомените си за тези преживявания (тъй като е било съпровождано от предани референтни лица) и по този начин да обогати вътрешния си свят.

Следващото място, което ще цитирам, от Й. Г. Крюгер, издава защо е било (и е) толкова важно за възпитателите енергично да се борят с „вироглавието“.

Според моите мисли децата не бива никога да се бият заради грешки, които са извършили от слабост. Единственият порок, който заслужава бой, е *вироглавието*. И така, несправедливо е, когато бием децата заради ученето, несправедливо е, когато ги бием, че са паднали, несправедливо е, че ги бием, когато са направили беля заради пропуск, несправедливо е, когато ги бием, задето реват; но е *съвсем правилно и редно да ги бием* заради други дреболии, *когато са ги извършили от злоба*. Ако вашият син не иска да учи нищо, защото вие искате това, когато плаче с намерението да ви се противопостави, когато върши бели, за да ви нарани, накратко, *когато се инати*:

Тогава го напердашете, тогава нека вика: не, не, татко, не, не!

*Защото едно такова непослушание е също като обявяване на война срещу вашата личност. Вашият син иска да ви отнеме властта и вие имате право да прогоните силата със сила, за да укрепите авторитета си, без който не можете да го възпитавате. Този бой не трябва да е само играчка, а трябва да го убеди, че вие сте неговият господар. Затова не бива да преставате, преди да свърши онова, което преди това е отказвал да стори от злоба. Ако не вземете това предвид, ще се въвлечете в битка, в която неговото зло сърце ще триумфира, и ще си постави за задача и занаят да не обръща внимание на боя, за да не се подчинява на властта на родителите. Но ако първия път е разбрал, че е победен, и е трябвало да се смири пред вас, то вече му е взет куражът да се бунтува отново. Вие обаче трябва много да внимавате при наказанието да не допускате гневът да ви надвие. *Защото детето ще бъде достатъчно проницателно, та да съзре вашата слабост, и ще схване наказанието, което то трябва да счита за упражнение на справедливостта, като резултат от гнева*. Затова ако не можете да се въздържите, по-добре оставете някой друг да изпълни наказанието, но настоя-*

чиво му внушете да не престава, докато детето не се изпълни с волята на бащата и не дойде да ви моли за прошка. *Тази прошка наистина вие не трябва напълно да му отказвате*, както правилно отбелязва Локе, но трябва малко да му вгорчите дните и да не му давате да усети вашата благосклонност преди да е поправило предишното си престъпление с пълно послушание и да е доказало, че е решило да остане верен поданик на своите родители. Ако възпитаваме децата от малки с надлежното благоразумие, със сигурност много рядко ще е нужно да прибегваме до такива насилствени средства; само че това едва ли ще може да се промени, когато за пръв път почнем да ги дисциплинираме, защото отпреди това те са имали собствена воля. По някой път обаче можем, особено ако са честолюбиви, дори при големи престъпления, да ги отървем от боя, като например ги накараме да ходят боси, да стоят гладни и да прислужават на масата, или пък като ги хванем за такова място, където ги боли (от: J. G. Krüger, *Gedanken von der Erziehung der Kinder*, 1752, цит. по КР, с. 170 и сл.).

Тук всичко е казано все още открито. В по-новите книги за възпитанието претенциите за власт на възпитателите са забулени много по-добре. Междувременно се развива фин инструментариум от аргументи, които имат за цел да докажат необходимостта от бой за доброто на детето. Тук обаче все още се говори за „отнемане на власт“, за „верни поданици“ и пр., и по този начин се разбулва тъжната истина, която за съжаление е в сила и днес. Защото мотивите за боя си остават същите: родителите се борят с детето за силата, която са загубили при своите собствени родители. *Застрашеността на първите години от живота им, за която не могат да си спомнят* (срв. Зулцер), *те изживяват за пръв път със своите деца, и тук, едва при по-слабите, се отбраняват често пъти много грубо*. За това служат безбройните рационализации, които са се запазили и до днес. Макар че родителите винаги малтретират децата си поради вътрешни причини, т.е. поради вътрешната си беда, в нашето общество се смята за ясен, свършен факт, че това третиране трябва да е добро за децата. Не на последно място старанието, с което се отдават на тази аргументация, издава нейната двусмисленост. Макар че противоречат на всеки психологически опит, тези аргументи се предават от поколение на поколение.

За това трябва да има емоционални причини, които са вкоренени много дълбоко във всички хора. Никой не би могъл да каже колко

дълго ще траят „истините“, противоречащи на физическите закони (напр. че за детето било здравословно да ходи през зимата облечено с бански, а през лятото облечено с кожено палто), без да се изложи на подигравки. Напълно обичайно е обаче да се говори, че боят, униженията и опекунството са необходими, впрочем като се използват по-изискани думи, като „дисциплиниране“, „възпитание“ и „насочване към доброто“. В приведените по-долу откъси от „Черната педагогика“ може да се забележи каква полза излича възпитателят от тази идеология за своите скрити, непризнати потребности. Това обяснява и голямата съпротива срещу рецепцията и интеграцията на неоспоримото знание, което добихме през последните десетилетия за психологическите закономерности.

Има много добри книги, които съобщават за вредността и жестокостта на възпитанието (напр. Е. фон Браунмюл, Л. де Мос, К. Ручки, М. Шацман, К. Цимер). Защо това знание успява толкова малко да промени обществеността? По-рано се занимавах с многобройните индивидуални причини за тези трудности, но смятам, че в третирането на децата може да се срещне и една *общовалидна закономерност*, която си заслужава да открием: упражняването на власт чрез детето, което може да остане скрито и безнаказано както никое друго. На откриването на този почти повсеместен механизъм се гледа повърхностно, което е против интереса на всички нас (кой вече лесно ще отрече възможността за освобождаване на натрупани афекти и рационализациите с цел запазване на чиста съвест?), но то е същностно необходимо в интерес на идните поколения. Защото колкото по-лесно става благодарение на техниката, с натискането на едно копче, да се унищожат хиляди хора, толкова по-важно е в общественото съзнание да се допусне *цялата истина* за това как може да възникне желанието да се унищожи животът на милиони хора. Боят е само една форма на малтретирането, той е *винаги* унижаващ, защото детето не може да се защитава от него и е длъжно да изпитва благодарност и респект към родителите си за него. Но наред с наказанието с пердах има цяла скала от рафинирани мерки „за доброто на детето“, които са трудно обозрими за детето и точно затова често имат опустошителни въздействия върху по-късния му живот. Какво напр. става в нас, когато като родители се опитваме да се вчувстваме в детето, което се възпитава от П. Вилауме по следния начин:

Когато хванем детето на самото местопрестъпление, не е и трудно да му изкопчим самопризнанието. Много лесно би било да му кажем: този и този те видя, че направи това и това. Аз обаче бих искал да мина по един заобиколен път; а такива има не един и два.

Разпитали сме детето за болестното му състояние. Получили сме от самото него признанието, че усеща тези и онези болки, страдалия, които му описваме. Продължавам:

Ти виждаш, мое дете, че зная за сегашното ти страдание; казах ти такива неща. Значи ти виждаш, че познавам състоянието ти. Аз зная още повече: зная какво ще страдаш още и в бъдеще, и ще ти го кажа; чуй ме. Лицето ти ще посърне, кожата ти ще покафенее; ръцете ти ще затреперят, по лицето ти ще избият много язвички, очите ти ще се замъглят, паметта ти ще отслабне, разумът ти ще се притъпи. Ще загубиш всяка радост, сън и апетит и пр.

Трудно ще намерим дете, което да не се уплаши. По-нататък: Ще ти кажа още повече; бъди внимателен! Знаеш ли откъде идват всичките ти страдания? Може да не знаеш; аз обаче зная. Ти си си ги заслужил! – Ще ти кажа какво направи тайно. Виж и т.н.

Детето трябва да е изключително закоравяло, ако не си признае със сълзи.

Другият път към истината е следният: това място вземам от „Педагогическите беседи“.

Повиках Хайнрих. „Чуй, Хайнрих, твоят пристъп ме накара да се замисля“. (Х. беше имал няколко пристъпа на епилепсия.) „Обмислих от всички страни каква ли може да е причината, но не можах да открия нищо. Помисли си и ти; не знаеш ли нещо?“

Х. „Не, не зная нищо“. (Той не би могъл да знае нищо; защото едно дете в този случай не знае какво прави. Това също би трябвало да е само въведение към следващото.)

„Но това е странно! Да не си се разгорещил и после да си пил прекалено скоро?“

Х. „Не; та вие знаете, че вече дълго време не съм излизал, освен когато ме вземахте със себе си“.

„Не мога да разбера – наистина зная и историята на едно момче на около дванадесет години (Хайнрих беше на толкова години), която е много тъжна – накрая момчето умря“.

(Възпитателят описва тук самия Хайнрих, но под друго име, и го плаши.) „И той като тебе получаваше неочаквано такива гърчове; и казваше, че тогава му се струвало, че сякаш някой силно го гъделичка“.

Х. „О, Боже! Нали няма да умра? И с мен става така“.

„И понякога гъделът сякаш му вземал дъха“.

Х. „И на мене. Не сте ли видели?“ (От това виждаме, че бедното дете наистина не знаеше каква е причината за бедата му.)

„После започваше силно да се смее“.

Х. „Не, мен ме хваща такъв страх, че не зная какво да правя“.

(Възпитателят само си измисля този смях; може би за да прикрие намерението си. Струва ми се, че щеше да е по-добре, ако се беше придържал към истината.)

„Всичко това продължи известно време; най-накрая той изпадна в толкова силен, мощен и траен смях, че се задуши и умря“.

(Всичко това разказах с най-голямо равнодушие, изобщо не забелязвах неговите отговори; опитвах се да покажа с израженията на лицето си и с жестовете си, че вода приятелски разговор.)

Х. „И той умря от смях? Че може ли да се умре от смях?“

„Ами да; за това ти разказвам. Никога ли не си се смял наистина силно? Тогава ти става тясно в гърдите и от очите ти потичат сълзи“.

Х. „Да, зная това“.

„Е, добре; представи си, ако това беше продължило много дълго, дали щеше да можеш да издържиш? Би могъл да спреш, защото предметът или работата, която те е накарала да се разсмееш, е спряла да ти действа или защото вече не ти се струва толкова смешна. При горкото момче обаче нямаше такива външни неща, които да го накарат да се разсмее; а причината беше гъделът на нервите му, който то не можа да накара с волята си да спре; и както той продължаваше, така продължаваше и смехът му, и накрая доведе до смъртта му“.

Х. „Горкото момче! Как се казваше?“

„Казваше се Хайнрих“.

Х. „Хайнрих!“ (Той се втренчва в мене.)

(Равнодушно) „Да! Беше син на един търговец от Лайпциг“.

Х. „Така ли! Но откъде дойде това?“

(Този въпрос исках с радост да чуя. Досега вървах нагоре-надолу в стаята; сега заставах на едно място и внимателно се вгледах в лицето му, за да го огледам съвсем подробно.)

„Какво мислиш, Хайнрих?“

Х. „Не зная“.

„Ще ти кажа кое беше причината. (Продължих да говоря бавно и обмислено.) Момчето беше видяло от някого, че си вреди на най-фините нерви на тялото, и при това прави странни жестове. Това момче, без да знае, че би си навредило, взе да му подражава. Това толкова му хареса, че най-накрая с това действие то постави нервите на тялото си в необичайно движение, по този начин ги отслаби и причини смъртта си“. (Хайнрих силно се изчерви и видимо се смути.) – „Какво ти е, Хайнрих?“

Х. „А, нищо!“

„Да не получиш пак пристъп?“

Х. „А, не! Ще ми разрешите ли да си тръгна?“

„Защо, Хайнрих? Не ти ли харесва при мене?“

Х. „О, да! Обаче...“

„Е?“

Х. „А, нищо!“

„Чуй, Хайнрих, аз съм ти приятел, нали? Бъди искрен. Защо толкова се изчерви и разтревожи, когато ти разказах историята на горкото момче, което по толкова нещастен начин съкрати живота си?“

Х. „Изчервих ли се? А, не зная... Стана ми жал за него“.

„Това ли е всичко? – Не, Хайнрих, трябва да има друга причина; лицето ти го издава. Тревожиш ли се? Бъди искрен, Хайнрих; *с искреността си ще станеш приятен на Бога, нашия мил Отец, и на всички хора*“.

Х. „О, Боже!“ (Той заплака и беше толкова жалък, че на очите ми излязоха сълзи – той ги видя, хвана ме за ръката и горещо я целуна.)

„Е, Хайнрих, защо плачеш?“

„О, Боже!“

„Да ти спестя ли признанието? Не е ли вярно, че си направил точно онова, което е направило онова нещастно момче?“

Х. „О, Боже! Да“.

Последният метод може би е за предпочитане пред първия, *когато си имаме работа с деца с нежен, мек характер*. Онзи е малко по-твърд, понеже направо хваща детето (Р. Villaume, 1787, цит. по КР, с. 19 и сл.).